

Prof. Dr. Qamil GEXHA, Prishtinë

POLITIKA AGRARE E MALIT TË ZI DHE PROBLEMI I PRONËS SË SHQIPTARËVE PAS KONGRESIT TË BERLINIT

Pas vendimeve të Traktatit të Berlinit, Mali i Zi për nga territori më tepër se u dyfishua. Ai u zgjerua duke marrë Podgoricën, Nikshiqin, Kollashinin, Spuzhën, Tivarin dhe Ulqinin me rrethinat, Bunjanët, Pivën, Gilijen, Sharancin dhe pjesën e ulët të Vasojeviqëve¹. Në këtë mënyrë, Mali i Zi u rrit më tepër se dy herë, nga 4405 km² që kishte para Kongresit, arriti në 9475 km².²

Burimet e vendit (Malit të Zi) nuk flasin për strukturën nacionale të këtyre krahinave që morri Mali i Zi nga Kongresi (për aq sa kam arritur të hulumtojë), kryesisht statistikën e vendit që paraqitën pas këtij zgjerimi të Malit të Zi, paraqesin numrin global të popullsisë e disa nga këto për territore të caktuara përbëjnë vetëm në bazë të besimit.

Ndërsa burimet e huaja na ofrojnë diçka më tepër për strukturën nacionale dhe fetare të këtyre krahinave për atë kohë. Mirëpo edhe këto shënime kanë pasur qëllime të caktuara dhe janë nisur nga motive të ndryshme. Megjithatë është e njohur se në këto krahina ku në pakicë e ku në shumicë, e në disa vende pothuajse jetonte popullsi absolut shqiptare.

Pas zgjerimit të Malit të Zi në jug dhe në lindje të tij, popullsia shqiptare dhe ajo myslimane joshqiptare u tërhoqën në shumicë dhe kaluan në territore të Shqipërisë, e cila gjendej nën sundimin e Turqisë. Këta emigrantë lanë pas gjithë pasurinë e patundshme të tyre.

Kongresi i Berlinit duke pasur parasysh strukturën e popullsisë së vendeve që iu dhanë Malit të Zi, kishte paraparë se një pjesë e popullsisë do të qëndrojë nën pushtetin e principatës, prandaj në pikën e 30 të Traktatit ishte paraparë edhe mënyra e rregullimit të çështjeve që kanë të bëjnë me mënyrën e tjetërsimit, eksploatimit dhe përdorimit të pronave private, të fondacioneve fetare dhe shtetërore. Në këtë pikë thuhej edhe “kundër askujt nuk mund të bëhet eksproprijimi, pos legalisht ose përmes dëmshpërblimeve paraprake”.³ Këtu është fjala për pasurinë e atyre që e kishin lëshuar vendin.

Mirëpo, këto çështje, nuk u zgjidhen sipas kësaj pike të Traktatit të Berlinit, varësisht nga situata momentale dhe nga vendi ku gjendeshin këto pasuri. Moszgjidhja e drejtë e këtyre çështjeve u bë burim i konflikteve të pandërprera në mes të kësaj popullsie të emigruar dhe qeverisë së popullit malazez.

Tokën dhe shtëpitë që i lanë banorët që u tërhoqën nga Mali i Zi, qeveria malazeze, kryesisht iu ndau oficerëve dhe luftëtarëve që kishin marrë pjesë dhe ishin dalluar në luftë. Nga gjithë toka dhe pasuria tjetër, që u muar prej të ikurve nga Mali i Zi, nuk iu nda asnjë shqiptari që pranuan të jetojnë në principatën e Malit të Zi e që nuk kishin tokë.⁴

Tokat më të mira dhe më të mëdha të Fushës së Nikshiqit iu ndanë krerëve malazez. Disa nga këta krerë, duke shfrytëzuar pozitën e tyre në qeveri, i zgjeruan tokat e tyre të cilat iu jepnin çifçinjëve për t’i punuar për një të tretën e prodhimit. Përveç kësaj shteti, në raste të veçanta blinte tokë nga muhaxhirët dhe myslimanët që ishin nënshtetas malazezë dhe iu jepnin si dhuratë njerëzve më besnik të princ Nikollës. Vetëm gjatë vitit 1883 – 1887, shteti për këtë qëllim bleu 10.174 parmendë tokë. Pasuri të tilla shteti bleu deri në vitin 1895. Një pjesë e banorëve malazezë si kuqët dhe piperët hynin në tokat e lëshuara dhe vendoseshin pa paguar asgjë. Ndërsa bratonozhiqët, pa u marrë vesh më parë me qeverinë, merreshin vesh muhaxhirët – pronarët e tokave të lëshuara dhe merrnin tokën me qesim. Organet krahinore të pushtetit të Podgoricës, për ta shtuar sa më shumë fondin e tokave për banorët malazezë të ardhur, përveç

tokave që kishin lënë banorët e ikur myslimanë, morri edhe tokat e atyre banorëve që iu kishin lënë nën kujdes nënshtetasve malazezë.⁵

Tokat rreth kufijëve si në Zagorican, Cem, Dubravë, Vlladanje dhe Omerbrazhiq, princi iu kishte nda fisit të kuqve dhe bratanozhiqëve, me kusht që mos t'i shesin për 30 vjet. Me të njëjtat kushte tokat iu dhanë edhe piperëve në Moraçë. Për shkak se këto toka nuk ishin rregulluar me pronarët e mëparshëm sipas Traktatit të Berlinit, shpeshherë na paraqiten konflikte në mes këtyre pronarëve dhe banorëve të ardhur.⁶

Së bashku me tërheqjen e ushtrisë turke, u tërhoqën edhe disa familje nga Zhablaku të cilat u vendosen në Shkodër, Kavajë, Durrës e vende tjera. Në pasuritë dhe tokat e tyre u vendosen familja nga Caklina e Ulët, Lubotini, nahija e Leshanit dhe Zetës. Mirëpo, një pjesë e tyre u kthye, pasi marrëdhëniet turko-malazeze u përmirësuan, me rastin e dorëzimit të Ulqinit. Organet komunale këta të kthyer, nuk i lanë të hyjnë në tokat e tyre, përderisa vërtetojnë se nuk i takojnë nënshtetësisë turke. Vojvoda Mark Milani këta banorë nuk i lejoi, duke kërkuar që t'i sjellin gjithë anëtarët e familjeve të tyre. Në këtë mënyrë, ende pa kaluar afati prej tri vitesh, që Traktati i Berlinit parashihte se nuk mund t'iu konfiskohet pasuria e familjeve të emigruara nga Mali i Zi, disa krerë malazezë grabitnin tokën e tyre.⁷

Të gjithë myslimanët, që nuk kishin pranuar nënshtetësinë malazeze, i detyrojnë ta lëshojnë Malin e Zi. Po ashtu pushteti malazez iu ndaloi të gjithë myslimanëve, që më parë nuk ishin marrë me tregti, të hapin dyqane të reja, pa marrë parasysh nënshtetësinë e tyre.⁸ Ministria e punëve të jashtme kishte urdhëruar Gjyqin e Qarkut në Podgoricë që të gjithë ata që shfrytëzojnë pasuritë e tyre duhet të konsiderohen si nënshtetas malazez dhe duhet të shërbejnë në ushtrinë e Malit të Zi ose duhet të paguajnë shërbimin ushtarak. Vetëm myslimanët e Podgoricës dhe të rrethinës që nuk pranuan të shkojnë ushtarë, në vitin 1896, për 372 vetë paguan 2.778,84 fiorina. Problem të veçantë paraqiste borxhi i vjetër ndaj muhaxhirëve, e cila gjë mbeti të rregullohet në mes të dy qeverive.⁹

Ministria ushtarake, për tokat e Zetës dhe Podgoricës, që më parë ishin pasuri të muhaxhirëve dhe atyre myslimanëve që mbetën në Mal të Zi e që nuk i pranonin vetë, kishte dhënë urdhër që ato mos t'iu ndahen banorëve të Podgoricës, me këtë kishte parasysh myslimanët. Tokat e muhaxhirëve të Zetës dhe Leshkopoles, sipas shënimeve zyrtare të vitit 1880 shtriheshin në 719 parmendë. Shteti këto toka iu dha banorëve malazez me kusht që $\frac{1}{4}$ e prodhimit t'ia dorëzojnë shtetit e jo ish-pronarëve siç e parashihte Konventa. Po ashtu organet e pushtetit komunal morën tokat e atyre muhaxhirëve që kishin lënë nën kujdesin e myslimanëve që jetonin në Mal të Zi dhe kishin pranuar nënshtetësinë e tij. Ministria e punëve të brendshme kishte dhënë urdhër që në regjistrimin e tokave, mos të mbetet asnjë pëllëmbë tokë e muhaxhirëve pa u regjistruar. Kur ndonjë mysliman dëshironte ta shiste tokën, organet qeveritare i porosisnin malazezët që mos t'i blinin, sepse ligjet do të ndërronin dhe këto toka do t'i merrnin pa paguar asgjë. Për këtë arsye, banorët malazezë arsyetoheshin se gjoja nuk kanë të holla, vetëm e vetëm që të presin rastin. Një taktikë e tillë u përdor në Nikshiq e Kollashin e më vonë edhe në Podgoricë e Zetë. Për këto qëllime ishte formuar shoqata e ashtuquajtur e solidaritetit, të cilën e udhëhiqte vet Masho Vërbica. Kjo shoqatë kishte rregulloren e saj, sipas së cilës qeveria duhet të udhëheqë me pasurinë e të emigruarve. Pastaj kjo rregullore parashihte që emigranti, para se të emigrojë, duhet të tregonte se ku e kishte pasurinë e tij dhe paralelisht ia jep me qira nënshtetasve malazezë dhe të garantojë para gjyqit se asnjëherë nuk mund ta punojë tokën me qira. Me këtë rast, në gjyq, aktin duhet ta nënshkruanin edhe dy dëshmitarë, njëri nga të cilët duhet të jetë hoxhë. Qiraja nuk mund të jetë mbi $\frac{1}{4}$ e prodhimit.¹⁰ Me një qira të tillë emigrantët nuk ishin të kënaqur dhe për këtë kërkonin që tokat e tyre t'iu jepnin në qesim myslimanëve që kishin mbetur në Mal të Zi, edhe pse kishin dyshim se edhe këtë shumë nuk do ta paguanin malazezët. Mirëpo, qeveria malazeze nuk i lejoi. Këto toka veç iu kishte dhënë malazezëve. Po ashtu, muhaxhirët kërkuan që $\frac{1}{4}$ e prodhimit mos ta marrin në natyrë por në të holla, por edhe kjo kërkesë e tyre nuk u miratua, sepse pjesa më e madhe e bujqve qiramarrës nuk pranuan.

Në marrëveshjen e Mustafa Pashës, përfaqësues i Turqisë dhe vojvodës Stanko Radoniqit, që u arrit në vitin 1883, thuhet se pronarët

e tokave mund t'i ndërronin çifçinjtë kur të donin, kuptohet pas mbledhjes së fryteve dhe se edhe në qoftë se çifçiu nuk e punon tokën, ai është i detyruar të paguaj qiranë sipas prodhimit të fqinjit të parë. Në qoftë se mbrojtësi i tokës nuk paguan qiranë me rregull, atëherë lajmërohet xhandarmëria dhe së bashku me pronarin e detyrojnë qiramarrësin të paguaj "hakun". Me një urdhër të veçantë nga ana e qeverisë malazeze, ishte e ndaluar që muhaxhiri të vijë vetë ta punojë tokën, po ashtu ishte e ndaluar që qiramarrësi t'ia jepte dikujt tjetër tokën që ta punojë, mirëpo, duke filluar nga viti 1892, kishte rast që të jepnin me qira dhe prodhimin e ndanin në tri pjesë. Pjesën më të vogël ia jepnin muhaxhirit ose myslimanit që kishte nënshtetësinë malazeze.¹¹

Duhet ditur, se urdhrat dhe rregullat që binte qeveria dhe organet qeveritare lokale nuk ishin të qëndrueshme, ato ndërroreshin dhe nuk zbatoheshin njësoj në çdo vend. Pronari i tokës, që ishte muhaxhir ose mysliman që jetonte dhe kishte nënshtetësinë malazeze, nuk mund të dispononte lirisht me pasurinë e tij dhe t'ia jepnin me qira kujt ata donin. Shumë rregulla dhe urdhra të pushtetit ishin formale. Për këtë arsye shpeshherë kemi ankesa të muhaxhirëve për këto çështje.

Qeveria iu ofronte çmime shumë të ulëta muhaxhirëve për tokën e tyre, të cilën ata nuk e pranonin, edhe pse për një kohë të gjatë nuk kishin marrë qiranë e paraparë. Ata shpresonin se një ditë do të ktheheshin në tokën e tyre dhe se pjesa lindore e lumit Moraça do t'i kthehej Turqisë. Për këtë, në vitin 1916, kur Austria hyri me ushtri në mal të Zi, shumë prej tyre u kthyen nga Shkodra në Zetë për t'i marrë borxhet e qirave të papaguara dhe tokat t'i shesin me çmime të volitshme.¹²

Edhe pse në vendimet e Kongresit të Berlinit parashihej të kompensohej toka dhe pasuria e patundur e emigrantëve, organet komunale malazeze dhe vet mbajtësit e tokës gjenin pengesa dhe mu për këtë shkak, në vitin 1879, qeveria turke bëri një protestë për shkeljen e kësaj marrëveshjeje. Qeveria malazeze intervenoi, por situata nuk u përmirësua dukshëm, sepse ende kishte raste të mos likuidimit të detyrimeve. Ngjante që pronarët e tokave mos të marrin asgjë prej tokës së tyre me dhjetëra vite. Po ashtu ngjante, kur emigrantët nga Shqipëria vinin të mermin $\frac{1}{4}$ apo $\frac{1}{3}$, ndiqeshin me

forcë duke mos iu dhënë asgjë. Kishte raste dhe që i vritnin. Atë pronar, që merrte tatimin nga toka, organet qeveritare malazeze nuk e lëshonin të kalonte kufirin para se të paguante të gjithë detyrimet ndaj shtetit.¹³

Turqia nga ana e saj, siç shihet në bazë të raportit të përfaqësuesit diplomatik të Malit të Zi në Stamboll, kishte paguar me rregull detyrimet ndaj atyre malazezëve që kishin emigruar nga territori i Perandorisë Osmane. Sipas këtij raporti, Ministria e financave të Turqisë, në emër të subvencioneve për emigrantët i kishte marrë deri më 1 shtator të vitit 1902. Më tutje në këtë raport thuhet se në bazë të iradasë që është shpallë në Stamboll duhet t'i marrin nga 1 tetori i vitit 1902 deri më 1 mars të vitit 1904. Këto të holla, i ngarkuari me punë diplomatike në Stamboll, i mori në dy afate. Në afatin e parë që përfshin kohën prej 14 muajsh, shuma ishte në vlerë prej 39.665 groshë ari për afatin e dytë, për katër muaj 9.332 groshë ari. Shuma e përgjithshme ishte 48.997 groshë ari.¹⁴

Për shitblerjen e tokave të muhaxhirëve nuk kishte asnjë rregull të caktuar. Në disa krahina dhe vende lejoheshin që të shiteshin, por me çmime shumë të lira, ndërsa në disa vende të tjera pengohej shitja me qëllim që më vonë të merreshin pa kurrfarë kundër shpërblimi. Me mënyrën e dytë më tepër ishte vepruar me tokat e Kollashinit, të rrethit të Podgoricës dhe të Nikshiqit. Në të vërtetë princ Nikolla kishte lejuar që edhe myslimanët e Kollashinit t'i shesin pasuritë e tyre, mirëpo në anën tjetër ishin urdhëruar fshehurazi që mos të "blejnë asgjë nga ata me pretekst se nuk kanë të holla". Qëllimi ishte se pas një kohe këto pasuri do të merreshin pa kurrfarë shpërblimi përderisa të shtyhej afati i zbatimit të vendimeve të Kongresit të Berlinit.¹⁵ Ndërsa për tokat e myslimanëve, që jetonin në Mal të Zi dhe kishin pranuar nënshtetësinë e tij, u caktua çmimi maksimal. Toka e tyre u nda në pesë kategori. Një parmendë tokë e kategorisë së parë nuk mund të shitej mbi dhjetë lira, ajo e kategorisë së dytë shtatë, kategoria e tretë pesë, e katërta tre dhe e pesta një lirë. Ky çmim ishte më se i ulët, sepse ngjante që një parmendë e tillë toke të rishitej 5 herë më shtrenjtë se sa çmimin që e kishte caktuar qeveria malazeze. Me gjithë këtë çmim të ulët, disa nga muhaxhirët u

detyruan t'i shesin, për shkak të borxheve që kishin sidomos ato ndaj shtetit. Përfundim bënë vetëm grudasit të cilët shtetit malazez nuk i paguanin kurrfarë tatimi, veçse gjendeshin brenda kufijëve të shtetit malazez. Muhaxhirët, toka e të cilëve gjendej afër kufirit, në fillim patën një lehtësi, sepse tokën e tyre e jepnin me qira kujt donin ata, mirëpo duke filluar nga viti 1895, iu muar kjo e drejtë dhe qeveria malazeze iu ndau si dhurata malazezëve me kusht që ta ruajnë kufirin.¹⁶

Në Tivar dhe Ulqin me rrethinë, situata ndryshonte në krahasim me krahinat tjera që iu bashkuan Malit të Zi në Traktatin e Kongresit të Berlinit. Emigrantët kryesisht ishin nga qytetet, ndërsa ata të fshatrave u kthyen para se të vinte ushtria malazeze. Nga qytetet pati tërheqje të madhe të popullsisë. Sipas kryekonsullit austro-hungarez në Shkodër shihet se nga Ulqini emigruan pronarët e anijeve "afërsisht 70 anije me një personel prej 560 – 600 vetash ndodhet në udhëtim e sipër për në limajt e huaj, mbi 100 barka të vogla të ruajtura prej një personi, kanë hedhur çengelat në skelet e Bunës, Obotit dhe Shënkollit, në pjesën më të madhe në bregun e mëngjër të lumit Shëngjin dhe në Durrës". Sipas mendimit të këtij konsulli, të gjitha anijet do të ndodhen në shtetet e huaja dhe në Bunë "dhe në rast se gjendja shpirtërore e tashme e pronarëve vazhdon, nuk do të kthehen më në Ulqin". Pastaj jep një statistikë të flotës ulqinake që përfshin 200 anije bregdetare, të vogla e të mëdha, prej të cilave vetëm një numër i vogël i tyre gjendet në Ulqin dhe Val di Noce. Në qoftë se këto anije Turqia i vendos dhe ulqinakët, sipas projektit të saj, në Shëngjin, atëherë shumica e pronarëve do të rrijë këtu ose në Durrës. Në rast të kundërt shumica prej tyre do të kalonin në portat dalmatin dhe do të merrnin nënshtetësinë austro-hungareze. Në këtë mënyrë, në të dy rastet, marina e Ulqinit ishte e humbur për Malin e Zi.¹⁷

Fshatarët të cilët ishin të lidhur për tokë dhe për pasurinë tjetër të patundshme, u detyruan që ndërkohë të ktheheshin në pronat e tyre, sepse premtimet e shumta të Dervish Pashës dhe pushtetit turk që i kishte dhënë popullsisë myslimane për rregullimin gjëja të çështjes së tyre, kishin ngelur vetëm premtime, kështu p.sh. në vitin 1879 prej 280, familjeve të emigruara nga Tivari, u kthyen 198 familje. Kur Mali i Zi i siguroi këto vende me caktimin e kufijëve në vitin 1881, e

bëri të detyrueshëm shkollimin në gjuhën serbe dhe shërbimin ushtarak për të gjithë, pa marrë parasysh nacionalitetin dhe besimin. Për këtë shkak filloj emigrimi i dytë i popullsisë, me ç'rast u larguan 200 familje, nga të cilat shumica ishin familje marinarësh dhe tregtarësh. Po ashtu kemi emigrim gjatë vitit 1906, me rastin e regjistrimit për rekrutimin ushtarak. Në këtë kohë emigruan nga ky qytet 100 familje, po ashtu shumica detare. Megjithatë këtë emigrim, sipas shënimeve të vitit 1911, në brigjet bregdetare të Malit të Zi kishte 8.432 myslimanë dhe 3.306 katolikë, që do të thotë se prapë e përbënin shumicën e popullsisë.¹⁸ Prandaj, në këto anë, deri te Lufta Ballkanike dhe Lufta e parë Botërore u soll numër më i vogël i popullsisë agrare në krahasim me vendet tjera pasi që fshatrat e këtyre dy qyteteve patën lëvizje më të vogël emigrimi.

Në Tivar dhe rrethinë, pasuritë e vakëfeve dhe pasuritë e përshtpirtshme kanë qenë relativisht të mëdha. Vetëm nga pasuritë e përshtpirtshme, që në vitin 1908 ishin 8, gjatë vitit 1895 prej ullishtave të këtyre pasurive pati të ardhura në vlerë prej 94.989,07 groshë. Kujdestarët e këtyre pasurive që kishin emigruar në Shkodër, kërkuar të ardhurat nga këto pasuri, por qeveria malazeze ndaloi çdo pagesë jashtë shtetit. Kontrollin ndaj këtyre pasurive e ushtronin përveç myftiut të Qarkut edhe organet qeveritare lokale.¹⁹ Qeveria kishte ndaluar që tokat e vakëfit të shiten sikurse edhe ato toka të emigrantëve që gjendeshin në territorin e këtij qarku. Qëllimi ishte, që sikurse kemi parë edhe më herët në krahinat tjera, t'i konfiskojnë dhe t'iu japin banorëve me nacionalitet malazez. Mu për këtë, pronari që kishte emigruar nuk mund ta linte tokën e tij në trashëgim të ndonjërit, qoftë edhe farefisi i tij. Në rregullimin e marrëdhënieve çifçi-zotëri, edhe në këtë qark kishte vepruar si në krahinat tjera. Zotëria zakonisht merrte $\frac{1}{4}$ e prodhimit dhe atë vetëm për kohën kur ishte kthyer në Mal të Zi dhe që i është paraqitur organeve lokale shtetërore, ndërsa për kohën e kaluar në migrim nuk e kishte këtë të drejtë. Ngjante që shpesh edhe qiranë mos ta paguanin, prandaj kemi ankesa të pronarëve kundër qiramarrësve malazezë.²⁰

Në tetor të vitit 1880, qeveria e Malit të Zi në Ulqin, bëri regjistrimin e pasurive tokësore për taksa shtetërore dhe me qëllim që

në tokat e pronarëve të emigruar të vendosen familje malazeze, gjë që forconte edhe pushtetin malazez në këto anë. Familjeve malazeze që erdhën në këto anë iu ndanë nga 12 parmendë tokë për kokë, e në rast se ishin 2 ose 3 vëllezër iu ndanin 18 parmendë për kokë. Këto familje u vendosën rreth kufirit në Tarabosh, Kënetë dhe Meterizë me qëllim që ta ruajnë kufirin.

Më vonë, disa familje malazeze erdhën në fushën e Ulqinit dhe murrën tokë me qesim (zakonisht $\frac{1}{4}$ ose kur toka ishte e mirë edhe $\frac{1}{3}$ e prodhimit për pronarin) nga malësorët dhe myslimanët. Familjet malazeze, që murrën tokë si dhuratë nga pushteti, shumica e tyre nuk u vendosën, disa të tjerë edhe e shitën. Ata të cilët morën tokë të mirë, si p.sh. Mark Petroviqi në Zogaj apo Sima Popoviqi në Shtoj, iu dhanë me qira shqiptarëve. Me qëllim që të rritej sa më tepër fondi i tokës dhe të vendosen sa më shumë familje malazeze, qeveria mori masa për tharjen e disa kënetave rreth lumit Buna. Lidhur me këtë me ndihmën e inxhinierit rus Varnanit, u hap kanali Bllata deri në det, i gjatë 4 km, me ç'rast u përfituan 5.000 parmendë tokë. Në këto toka të thara u sollën familje nga Boka, të cilat kishin ikur nga pushteti austro-hungarez. Këtyre familjeve iu ndanë nga 18 parmendë tokë, por disa nga këto shtonin fondin e tokës së tyre të blerë nga të varfëritë. Ndarja e këtyre tokave të thara përfundoi në vitin 1893. Në kullosat e malësorëve të Ulqinit u sollën 200 familje malazeze dhe po aq mendohej të silleshin.²¹

Në vitin 1898, për shkak të vërshimeve të mëdha që ngjanë në fushën e Ulqinit u ndal për një kohë kolonizimi i malazezëve në këto anë. Në vend të tokave të vërshuara, qeveria malazeze filloi t'i blejë tokat e malësorëve të Shtojit që kishin emigruar. Duhet theksuar se në Ulqin dhe rrethinën e tij, me ndryshim nga krahinat tjera që iu bashkuan Malit të Zi pas Kongresit të Berlinit, tokat e muhaxhirëve nuk iu ndanë menjëherë familjeve malazeze, por u respektua e drejta e pronarëve të vjetër. Këtë qeveria malazeze nuk e bëri deri më 1909, sipas mendimit tonë që mos të krijoi mosmarrëveshje me pushtetin turk dhe me vetë pronarët në migrim. Megjithatë organet lokale kërkuan që një pjesë të emigrantëve t'iu merret e drejta e pasurisë së patundur, sikurse ishte zbatuar në krahinat tjera dhe pronarëve t'iu garantohet $\frac{1}{4}$ apo $\frac{1}{3}$ e prodhimit, ndërsa pjesës tjetër që do të deklarohen si nënshtetas turk t'iu shiten tokat, e për ata të emigruar që

ndërkohë kthehen edhe pranojnë nënshtetësinë malazeze të paguajnë: nizami, punën e detyrueshme dhe shkollimin nga koha e migrimit të tyre deri në prill të vitit 1909. Po ashtu u kërkua që emigrantëve ilegal t'iu sekuestrohet e tërë pasuria nga ana e shtetit.²² Me këto masa të propozuara bëheshin përpjekje në marrjen e së drejtës së pasurisë së emigrantëve. Nga shpronësimi i pasurive, princ Nikolla nuk e preki pasurinë e emigrantëve të pasur, si p.sh. Ahmet Bej Bushatliut, ndërsa me familjet e varfra situata qëndronte krejt ndryshe, për të cilët gjenin arsye të ndryshme që t'iu merrnin pasurinë, si p.sh. për delikte detare ose muhaxhirëve që kishin migruar dhe që ktheheshin dhe nuk kishin arritur ti kryenin formalitetet e duhura iu merrej pasuria. Emigrantët që kërkonin të ktheheshin në pasuritë e tyre, mund të ktheheshin vetëm pasi të kenë paguar të gjitha borxhet ndaj shtetit. Po ashtu, organet lokale ndalonin që emigrantët të tërhiqnin rentën nga toka e tyre përmes personave të tjerë që jetonin në Mal të Zi. Për këtë gjë intervenoi qeveria në Cetinë që t'iu lejohej marrja e rentës me anën e tjetrit por në anën tjetër, duke filluar nga viti 1882 i kishte rritur shumë taksat shtetërore, për të cilën gjë kemi ankesa të shumta si dhe mos marrjen e rentës nga pasuria e tyre. Këto pengesa shkaktuan që një pjesë e emigrantëve të heqin dorë nga pasuria.²³

Pasuritë e vakëfeve të Ulqinit u rregulluan sikurse edhe në Tivar edhe pse këto të Ulqinit ishin shumë më të vogla se ato të Tivarit. Në bazë të regjistrimit të pasurive të vakëfit, në vitin 1888, në këtë qytet dhe rrethinën e tij kishte 12 pasuri me 2.385 rrënjë ullinj, 37.5 tokë, 17 shtëpi me 4 kopshte dhe 11 xhami. Me këto pasuri dispononin dhe shfrytëzonin: myftiu i qarkut, kujdestarët dhe organet qeveritare siç ishte edhe në Tivar. Këto pasuri konsideroheshin si kapital i vakëfeve "për derisa të vijë koha e përshtatshme për ndarjen e tyre familjeve malazeze, apo të shpallen pasuri shtetërore".²⁴

Çështja e Malit të Briskut

Një problem i veçantë ishte çështja e Malit të Briskut. Derisa Ulqini ishte nën sundimin e Turqisë, kullosat e këtij mali shfrytëzoheshin gjatë stinës së dimrit nga Kelmendasit, Shkrelët,

Kastratët e fiset tjera shqiptare. Me marrjen e Ulqinit nga ana e Malit të Zi, filluan të vijnë edhe fiset malazeze, si Kuqët dhe Vasojeviqët me kafshët e tyre. Disa nga ata u vendosën përgjithmonë në rrëzat e këtij mali.

Qeveria malazeze, me qëllim që këtë ta bëjë vend të banuar me popullatë me nacionalitet malazez, vendosi të sjellin 4000 - 5000 familje për tu vendosur aty, në anën tjetër t'iu ndalohet fiseve shqiptare të dimërojnë në këto anë. Për këtë shkak, përfaqësuesi turk në Cetinë dhe guvernatori turk në Shkodër, bënë protestë te përfaqësuesi i Malit të Zi në Shkodër, me të cilin kërkojnë nga qeveria malazeze që shqiptarëve t'iu lejohet kalimi, në stinën e verës, nga Mali i Zi në malet e Shqipërisë dhe anasjelltas në stinën e dimrit. Mirëpo, qeveria malazeze, lejonte ato familje që kishin pranuar nënshtetësinë malazeze,²⁵ e ndërkohë i lejoi edhe disa familje që jetonin në territorin e Turqisë.²⁶

Më vonë qeveria malazeze filloi të ndërmarrë disa masa, me qëllim që të merren ato prona dhe tu jepen malazezëve. Këtë e zhvilloi në mënyrë graduale, së pari kërkoj taksa për ata shqiptarë që vijnë në këto kullosa dhe ndaloj prerjen e drurëve; së dyti formoi një komision i cili Malin e Briskut e shpalli pasuri shtetërore; së treti më 1893 ndaloj kullosën për të gjithë ata që jetonin jashtë Malit të Zi dhe së fundi në vitin 1910, kryetari i Këshillit të Ministrave të Malit të Zi paraqiti projektligjin, sipas të cilit tokat dhe kullosat në këtë mal t'iu jepen vetëm malazezëve që do të vendoseshin përherë, e në rast se këta e lëshojnë vendin t'i mbetet shtetit. Malësorët shqiptarë që dispononin me tapi kishin mundësi vetëm ta shitnin.²⁷ Në bazë të këtij projekti fiset shqiptare mund t'i shfrytëzonin këto kullosa gjatë sezonit të dimrit, sepse ky projekt po atë vit u aprovua. Malazezët që morën tokë dhe u vendosën në rrëzat e këtij mali, u detyruan nga shteti të bëjnë roje në kufi. Kundër këtij vendimi të qeverisë malazeze, konsulli turk në Cetinë, i kishte bërë një notë verbale Ministrisë së Punëve të Jashtme të malit të Zi, me të cilën kërkon që mos të pengohen malësorët që t'i shfrytëzonin tokat dhe pasuritë e tyre të patundshme,

pa marrë parasysh vlerën e tyre dhe që mos t'iu merret kjo pasuri e të shkelen vendimet e Kongresit të Berlinit.²⁸

Siç shihet më lartë, çështja e pasurisë së patundshme e shqiptarëve dhe myslimanëve joshqiptarë, që kishin emigruar në tokat ku sundonte Turqia apo kishin ngelur dhe kishin pranuar nënshtetësinë malazeze, ishin në thumb të reformës agrare. Çështja e pasurisë së tyre "rregullohej" prej rastit në rast e të shumtën e herëve, duke mos u respektuar vendimet e Traktatit të Berlinit. Këto toka, që u përvetësuan nga qeveria malazeze iu ndanë në rastet më të shumta familjeve të pasura e sidomos individëve të oborrit princor.

FUSNOTAT

1. Pavle S. Radusinovic, Stanovnistvo Crne Gore do 1945 godine, Srpska akademija nauka i umetnosti, knjiga DXV, Beograd, 1978, 66;
2. po aty: 67;
3. Më gjerë shih në këtë punim ku bëhet fjalë për vendimet e Kongresit të Berlinit;
4. Në dokumentet që kam pas në dorë nuk kam hasur që ndonjë shqiptar të ketë marrë tokë nga reforma agrare e kësaj kohe;
5. Dr. Djoko Pejovic, Uzroci masovnog iselavanja stanovnistva iz Crne Gore (1878 – 1916), Istoriski zapisi, godina XV, knjiga XIX, Titograd, 2, 1962, 218;
6. po aty, 219;
7. Dr. Djoko D. Pejovič, Naselavanje Zete i neposredne okoline Podgorice i način regulisanja odnosa na zemlji iselenike muhadjira (poslije 1878 god.), Istoriski zapisi, god. XXVI, knjiga XXX, 1-2, 1973, 73-74;
8. Termi mysliman, përdoret sipas literaturës dhe burimeve të Malit të Zi e që nënkupton myslimanët shqiptarë dhe ata sllavë;
9. Dj. Pejovic, Naselavanje Zete, pun. i cit. 76;
10. Arkivi Historik i Malit të Zi – Ministria e Punëve të Brendshme, 1.II,38;
11. Dj. Pejovič, Naselavanje Zete, pun. i cit. 95-96;
12. po aty, 107;
13. po aty, 108-109;
14. AHMZ – Ministria e Punëve të Jashtme, dok. pa nr. 11.5.1904;
15. Dr. Djoko Pejovic, Naselavanje gornjeg Kolasina i Polja, Istoriski zapisi, godine XIV, knjiga XVIII, 3, 1961, Titograd, 409;
16. po aty;
17. Haus-Hof und Staats Archiv, Politisches Archiv, Albanien, Rapport i konsullit Lippich, baronit von Hajmerle, Shkodër, 23.10.1880;
18. P. S. Radusinovič, vep. e cit., 175;
19. Në këtë kohë Zejnel Beu ishte pasanik i njohur në Tivar.
20. Dj. D. Pejovič, Naselavanje okoline Bara i Ulcinja, i nacin regulisanja odnosa na zemlji, Istoriski zapisi godina XXIII, knjiga XXVIII, 3-4, 310-313;
21. po aty, 316-318;
22. AHMZ – MPJ, dok. nr.; 2647, 1909
23. Dj. D. Pejovič, Naselavanje okoline Bara... pun. i cit., 317;
24. po aty, 335;
25. AHMZ – MPJ, dok. nr. 347 (2) 1883;
26. po aty, dok. nr. 351;
27. Dj. D. Pejovič, Naselavanje okoline Bara... pun. i cit., 334-336;
28. AHMZ – MPJ, dok. nr. 772, 1893.

Prof. Dr. Qamil GEXHA

THE AGRICULTURAL POLICY OF MONTENEGRO AND THE ALBANIAN PROPERTY QUESTION AFTER THE BERLIN CONGRESS

SUMMARY

According to the Berlin Treaty decisions, territory of the Montenegro state had been doubled by attaining Podgorica, Nikshiq, Kollashin, Spuzha, Tivar and Ulqin. In occupied territories lived a big number of Albanian population in Ulqin and Tivar, while other towns except for Albanian had significant Muslim populations, too.

The article 30 of the Berlin Tractate foresaw arrangement of matters concerning expropriation, exploitation, and exertion of private property, public and religious foundations (Albanian and Muslim). Nevertheless, these matters were not solved in accordance with the mentioned article of the Berlin Treaty. Property and housing of Albanians deported by force from Montenegro was designated for high military officers and soldiers distinguished in wars.

Furthermore, Montenegrin state purchased a big share of Albanian lands in border zones and there settled Montenegrin population in order to secure its new state borders.

According to a directive from the Internal Affairs Ministry, land of displaced (within Montenegrin territory) should not be purchased and it should be acquired without reimbursement.

Montenegro government in order to speed up the displacement of non-Montenegrin populations, in some cases, purchased their properties with under-pricing. There were cases, when the compensation of purchased property never happened.

Montenegro state had unjust position and never implemented agreements of the Berlin Treaty concerning property of non-Montenegrin populations (Albanian and Muslim). As the consequence, big part of this population moved to Shkodra and other parts of Albania, which were under the Ottoman Empire.